

رویکرد جوانان نسبت به حجاب (مورد مطالعه: مناطق دو و هجده شهر تهران)

دکتر حبیب اله زنجانی*

مریم احسانی**

چکیده

این پژوهش به بررسی رویکرد جوانان نسبت به مسئله حجاب پرداخته است و این مسئله اجتماعی را با دیدی جامعه شناختی مطالعه کرده است. با نگاهی به جامعه در دهه های اخیر متوجه تغییرات مفهوم حجاب در اذهان و عملکرد افراد جامعه می شویم. به اعتقاد صاحب نظران اجتماعی مهمترین عامل بی نظمی ها در جامعه، عدم رعایت هنجارهای اجتماعی است. اعتقاد بر این است که جوانان در همه جوامع در عین حال که سازندگان آینده آن جامعه هستند، معمولاً به نظم اجتماعی موجود کم تر متعهدند و بیش تر مستعد ایجاد تغییر و دگرگونی در نظام می باشند. جمع آوری اطلاعات مورد نیاز، به روش اسنادی-کتابخانه ای و همچنین پیمایش صورت گرفت. پیمایش اجتماعی به دو شیوه اصلی ارائه پرسشنامه و مصاحبه انجام می گیرد. در پژوهش حاضر با توجه به موقعیت سنی و تحصیلاتی پاسخگویان از روش ارائه پرسشنامه استفاده گردید. بر اساس یافته های این پژوهش می توان گفت سه عامل اعتقادات مذهبی فرد، نگرش خانواده فرد نسبت به حجاب فرزندان و رضایت از مسئولان دولتی از مهمترین عوامل تعیین کننده رویکرد جوانان (۱۸-۳۴ ساله) نسبت به حجاب در دو منطقه دو و هجده شهر تهران می باشند. همچنین متغیرهای جنسیت، منطقه سکونت، شغل پدر فرد و میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی با متغیر نگرش نسبت به حجاب رابطه معناداری دارند و می توانند بر نگرش فرد در این زمینه تاثیرگذار باشند. از طرف دیگر این بررسی نشان داد که متغیرهایی چون سرمایه فرهنگی فرد، سطح تحصیلات، شغل مادران، سن و وضعیت تاهل تاثیری بر این رویکرد تاثیر نداشته و رابطه معناداری با متغیر رویکرد جوانان نسبت به حجاب نشان نداد.

کلید واژه ها: بررسی جامعه شناختی، جوانان، حجاب.

ha_zangani@yahoo.com

ehsani.maryam014@gmail.com

* دانشیار تمام وقت جمعیت شناسی

** کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی

حجاب یکی از مسائلی است که خاص یک دوره و یا یک زمان خاص نبوده و نیست، بسیاری از کشورها در طول سال ها با آن مواجه بوده اند. می توان گفت تغییر و تحولاتی که در لباس و نوع پوشش افراد یک جامعه رخ می دهد، حاکی از تغییراتی است که در فرهنگ آن جامعه رخ داده است. برای مطالعه دگرگونی های فرهنگی یک جامعه باید دگرگونی هایی که در پوشش ظاهری افراد آن جامعه رخ داده مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد.

بحث پوشیدگی زن در مقابل مرد یکی از مهمترین بحث ها در دین اسلام است. با توجه به آن که کشور ایران کشوری مسلمان و پیرو دین اسلام است، می خواهیم در پژوهش حاضر به این موضوع بپردازیم که آیا همان طور که در معنای لغت حجاب بیان شده است، هدف از حجاب در عصر حاضر و خصوصاً در قشر جوانان، پرده نشینی زن و کناره گیری از اجتماع است و یا آن چنان که اسلام می گوید تنها به دنبال حفظ حریم و حرمت میان زن و مرد می باشد. همچنین قصد آن داریم که با دیدی جامعه شناسانه دیدگاه جوانان را نسبت به حجابی که در جامعه فعلی ما وجود دارد، بررسی کنیم. اعتقاد بر این است که جوانان یک جامعه در عین حال که سازندگان آینده آن جامعه می باشند، گروهی هستند که بیشتر به دنبال تغییر و دگرگونی می باشند؛ بنابراین شاید با فهمیدن زبان جوانان بهتر بتوان مسائلی را که در جامعه مطرح می شود حل نمود. با توجه به آن که در سنین نوجوانی و جوانی شخصیت فرد شکل می گیرد و طی فرآیند جامعه پذیری و فرهنگ پذیری، ارزش ها و هنجارهای جامعه خود را درونی می کند و بر اساس آن ها رفتار و اندیشه های خود را شکل می دهد، اگر در این سنین در روند درونی کردن ارزش ها و هنجارهای دینی خللی ایجاد شود و جوانان نتوانند پایه و اساس محکمی برای رفتار و اندیشه های دینی خود پیدا کنند، ممکن است دچار نوعی حیرانی و سرگشتگی در مواجهه با مسائل دینی شوند (کلانتری، ۱۳۸۸). شاید آنچه باعث می شود جوانان کشور ما هنجارهای دینی را بشکنند، آن باشد که به دنبال شادی و فرصت هایی برای شاد بودن می باشند و حجاب و ارزش های دینی را مانعی در این راستا می دانند. از طرف دیگر در جامعه ای که به مسائل و مشکلات جوانان توجه نمی شود و یا کم توجه می شود، جوانان نیز به مسائلی از قبیل مسائل دینی که از جانب جامعه مطرح می شود کم توجه کرده و به نوعی نسبت به برخورد جامعه جبهه گیری می کنند و این گونه مخالفت خود را ابراز می کنند. این در حالیست که به نظر می رسد با بیشتر مسائل مطرح شده (مسائل دینی) قلباً موافقت و آن ها را باور دارند.

امروزه بررسی مفاهیم اجتماعی و نگرش مردم نسبت به آن یکی از برنامه های پدافند و اصولی تمام نظام های حکومتی دنیا محسوب می شود. چرا که از این طریق می توان به نیازها و خواسته ها و تمایلات مردم و مواضع حرکت از اقشار اجتماعی نسبت به برنامه ریزی و سیاست های حکومتی پی برد. در دو دهه اخیر مسئله حجاب و عفاف همواره یکی از معضلات مهم فرهنگی - اجتماعی جامعه ما بوده که مورد توجه کارشناسان، صاحب نظران و مسئولان دستگاه های مختلف بوده است. با نگاهی اجمالی به جامعه در دهه های اخیر متوجه تغییرات مفهوم حجاب در اذهان و عملکرد افراد جامعه می شویم چرا که هنجارها و الگوهای رفتاری جوانان و همچنین بزرگسالان، طبق ویژگی ها و موقعیت های اجتماعی متناسب با تاریخ نسلشان شکل می گیرد. بنابراین در پژوهش حاضر سعی شد با بهره گیری از روش های علمی پژوهش و نیز با استفاده و درک همه جانبه از نظریه های موجود،

نگرش جوانان نسبت به حجاب مورد بررسی قرار گیرد.

در این قسمت از مقاله ابتدا به تعریف مفهومی حجاب می پردازیم و حجاب را قبل از اسلام بررسی می کنیم، سپس تئوری های اجتماعی را در این ارتباط مطرح می کنیم تا ابعاد مسئله کاملاً شفاف شود.

"کلمه حجاب هم به معنی پوشیدن است و هم به معنی پرده و حاجب، بیشتر استعمالش به معنی پرده است. این کلمه از آن جهت مفهوم پوشش می دهد که پرده وسیله پوشش است و شاید بتوان گفت که به حسب اصل لغت، هر پوششی حجاب نیست؛ آن پوشش حجاب نامیده می شود که از طریق پشت پرده واقع شدن صورت گیرد" (مطهری، ۱۳۴۸: ۷۲).

استعمال کلمه حجاب در مورد پوشش زن، یک اصطلاح نسبتاً جدید است. در قدیم و مخصوصاً در اصطلاح فقها، کلمه "ستر" که به معنی پوشش است به کار رفته است. بهتر این بود که این کلمه عوض نمی شد و ما همیشه کلمه "پوشش" را به کار می بردیم. چرا که معنی شایع لغت حجاب پرده است و اگر در مورد پوشش به کار برده می شود به اعتبار پشت پرده واقع شدن زن است و همین امر موجب شده که عده زیادی گمان کنند که اسلام خواسته است زن همیشه پشت پرده و در خانه محبوس باشد و بیرون نرود (همان، ۱۳۴۸).

"حجاب در اسلام به این معناست که زن باید در مواجهه با نامحرمان تمام بدن خود را بپوشاند به استثنای صورت و دست ها از مچ به پایین، و نیز صورت و دست ها باید بدون هیچ گونه زینت و آرایشی باشد و زن در کمال وقار و حیا بدون هیچ گونه خودنمایی در اجتماع حضور یابد. فتوای فقها نیز مؤید همین مطلب است (نظیفی، ۱۳۸۹: ۳۵)".

حجاب قبل از اسلام: " تاریخ بشر قبل از میلاد و پس از آن، پوشش زن و مرد را نشان می دهد. بنابراین حجاب ساخته و پرداخته اسلام نیست بلکه می توان گفت اسلام آنرا به صلاح زن تکمیل کرده است. در کتاب تاریخ لباس^۱ که نویسنده آن محقق آمریکایی است و تاریخ پوشاک را تا سال ۱۹۵۰ میلادی بررسی کرده است، از هر قوم و ملتی که سخن رانده پوشش نسبتاً کامل آن ها را نشان می دهد. در این کتاب حجیم، تصاویر پوشاک نیز ضمیمه آن است و طبق گفته نویسنده از منابع اصلی یعنی سکه، تندیس، فرش دیواری نقاشی یا تزئین های موجود از دوره های قبل به دست آمده است. در اکثر تصاویر و مجسمه هایی که در موزه های اروپا و سایر نقاط جهان وجود دارد زنان چه در دین مسیحیت و چه یهود دارای پوشش بلند و یا سربند کوچکی بر سر همراه با لباس های بلند و پوشیده می باشند. حتی تا همین اواخر یعنی تا سال ۱۹۴۰ در بسیاری از کشورها زنان حق ورود به کلیسا بدون پوششی بر سر نداشتند. در ایران حجاب آن گونه که در اسلام مطرح شده وجود نداشته است و حتی قبل از ساسانیان بحثی از حجاب نشده است (مهریزی، ۱۳۸۵؛ استاد ملک، ۱۳۶۷).

"در آیین زرتشت زنان مورد احترام بوده و با مردان زیاد فرقی نداشتند. در اواخر سلسله ساسانیان به علت عیاشی و هرزگی خانواده سلطنتی و اعیان و اشراف کشور، وضعیت دیانت زرتشتی و آلودگی موبدان به سیاست های درباری و عوامل دیگر و جنگ های مداوم ایران و روم سیمای جامعه دچار دگرگونی گردید" (استاد ملک، ۱۳۶۷: ۱۷).

^۱ روت ترنر ویل کاکس، تاریخ لباس (۵۰۰ سال پوشاک زنان و مردان جهان)، مترجم: شیرین بزرگمهر، تهران: توس، ۱۳۸۳، چاپ سوم.

به نظر می رسد در میان قبایل عرب، زن همیشه محدود نبوده و قبل از اسلام پوششی به اسم حجاب برای زنان وجود نداشته است. اگر سربندی استفاده می کردند (که معمولاً زن و مرد عرب به جهت گرما استفاده می کردند) زنان گوشه های آن را بلند می نمودند، که طبیعتاً قسمت گردن و بناگوش آنان نمایان می گردید. اما با وجود این آزادی چندان مورد احترام نبودند (استاد ملک، ۱۳۶۷).

مفهوم قرآنی حجاب: در قرآن کریم ۷ بار واژه حجاب به کار رفته است و با در نظر گرفتن مفاهیم آیات قرآنی است که می توان به طور دقیق، برداشت اسلامی آن را تعقیب کرده و سیر تکاملی و ارتقایی آن را مورد موشکافی قرار داد. حجاب در قرآن به طور اخص به معنی جدایی و پرده به کار رفته است:

(۱) سوره اعراف آیه چهل و شش. (۲) سوره مریم آیه هفده. (۳) سوره اسرا آیه چهل و پنج. (۴) سوره احزاب آیه پنجاه و سه. (۵) سوره ص آیه سی و دو. (۶) سوره فصلت آیه پنج. (۷) سوره شوری آیه پنجاه و یک.

"در این هفت آیه همه جا حجاب به معنی پرده و مانع به کار رفته است و مفهومی که امروز از آن استنباط می شود، معنای تحول یافته ای از واژه قرآنی آن می باشد. به عبارت دیگر کلمه حجاب تغییر کرده و از مفهوم قرآنی خود اندکی دور گردیده و به جای کلمه ستر و سترّ به معنی پوشش و پوشاندن به کار رفته است. البته بهتر بود کلمه ستر را به کار می بردند چون کلمه حجاب بیشتر به معنی پرده می باشد، از این رو غیر مسلمانان فکر می کردند چون زن مسلمان با حجاب شده پس باید پشت پرده و در خانه بماند، درحالیکه معلوم است هدف اسلام از پوشش زنان در واقع حفاظت آنان به خصوص از نگاه شهوت زای مردان و بسیاری مسایل دیگر روانی و اخلاقی می باشد و تمام آیات و احادیث و فتاوی مراجع و مجتهدان بزرگ، گواه این منظور است. چنانچه در آیات سوره های نور و احزاب و سایر آیاتی که راجع به پوشش زن بحث شده محدوده رابطه زن و مرد را بدون به کار بردن کلمه حجاب به ما نشان می دهد. تنها آیه ای که کلمه حجاب در آن به کار رفته، همان آیه (۵) سوره نور است که در آن از همسران پیامبر خدا به نام "امهات المومنین" یاد گردیده است (همان: ۲۹)."

در آیات سوره های نور و احزاب و سایر آیاتی که راجع به پوشش زن بحث شده محدوده رابطه زن و مرد را بدون به کار بردن کلمه حجاب به ما نشان می دهد. آیه ۳۱ سوره نور (آیه خمار) به زنان دستور می دهد سینه و دوش خود را به مقنعه (خمار) بپوشانند. در آیه ۵۰ سوره احزاب (آیه جلبات) خداوند به پیامبر دستور می دهد که به زنان و دختران و زنان مومن بگو پوشش های خود را بر خود فروتر گیرند. این برای این که شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند (به احتیاط) نزدیک تر است. "در آیه ۵۳ سوره احزاب (آیه حجاب) خداوند به مومنان فرمان می دهد که «هرگاه از زنان پیامبر متاعی می طلبید از پشت پرده طلبید که حجاب برای آن که دل های شما پاک و پاکیزه بماند بهتر است...» در این آیه کلمه حجاب ذکر شده است. همانطوری که قبلاً گفتیم در کلمات قدماء هر جا سخن از آیه حجاب است مقصود همین آیه است. دستور حجاب که در این آیه است غیر از دستور پوشش است که مورد بحث می باشد. دستوری که در این آیه ذکر شده است راجع به سنن خانوادگی و رفتاری است که انسان باید در خانه دیگران داشته باشد (مطهری، ۱۳۴۸: ۱۸۴)."

اکنون لازم است نمونه ای از تئوری هایی که در این زمینه مطرح شده اند را ذکر کنیم تا دید بهتری نسبت به این موضوع داشته باشیم.

عوامل متعددی در ارتباط با شکل گیری نگرش فرد نسبت به پوشش دخیل است. یکی از این عوامل تاثیر گروه نخستین است که کولی^۱ به آن می پردازد. در دیدگاه کنش متقابل نمادین، توجه خاصی به جریان اجتماعی شدن افراد جامعه و به خصوص کودکان می شود. به همین خاطر به نقش افرادی که برای کودک مهم هستند از قبیل پدر، مادر، دوستان و معلمان که کودک آن ها را الگوی خود قرار داده است تاکید بسیاری می شود (نقوی و دیگران، به نقل از معصومه سیوفی کلور، ۱۳۸۷). کولی چنین استدلال می کرد که خود یک شخص از رهگذر تبادل او با دیگران رشد می یابد. مهم ترین گروه هایی که در آن ها همبستگی های نزدیک ویژه گروه نخستین می توانند کاملاً پرورده شوند، خانواده، گروه های همبازی و همسایگی است (کوزر، ۱۳۸۵). "در نظریه کوئن^۲ آمده است که «خانواده پس از تولد فرزند، برای یک مدت قابل توجه تنها گروهی است که کودک با آن تماس مستمر دارد و فرآیند اجتماعی شدن کودک نیز معمولاً از خانواده شروع می شود به همین دلیل در شکل گیری گرایش ها، ارزش ها و باورهای کودک خانواده نقش اصلی را بر عهده دارد و حتی بر نوع روابطی که فرد با عوامل و نهادهای اجتماعی دارد نیز تاثیر می گذارد.» (راسخی، ۱۳۸۵: ۸۲). "هالامی و آرچیل نیز به تاثیر خانواده بر اعضا توجه نشان می دهند و بیان می کنند که بیشتر افراد مذهبی با یک هویت خاصی متولد می شوند و اعتقادات والدین بر شکل گیری هویت آنان تاثیر مستقیم دارد و حتی این انتقال ارزش ها از تاثیر گروه همسالان نیز مهم تر است (امیری، ۱۳۸۳).

مارکس^۳ در صدد آن بود که روش هایی را به تصویر کشد که نظام های عقاید از طریق آن ها با پایگاه اجتماعی، خصوصاً پایگاه طبقاتی آن ها وابسته است. او معتقد بود اندیشه افراد به نقش های اجتماعی و پایگاه طبقاتی آن ها مرتبط است و افکار را باید به اوضاع زندگی و موقعیت تاریخی کسانی ارتباط داد که به آن افکار معتقدند (کوزر، ۱۳۸۵؛ سیوفی کلور، ۱۳۸۶).

از طرف دیگر مانهایم^۴ نیز معتقد بود که همه شیوه های فکری و صورت ها و محتواهایشان وابسته به پایگاه اجتماعی افراد است. در بیشتر نوشته های مانهایم، پایگاه های اجتماعی گوناگون حاملان افکار، تنها برحسب عوامل طبقاتی در نظر گرفته می شوند. با این همه، مانهایم برنامه مطالعاتی اش را به تحلیل طبقاتی میراث مارکس منحصر نکرده بود. او عوامل اجتماعی گوناگون دیگری چون گروه های منزلتی و رده های شغلی را نیز به عنوان متعین های وجودی افکار در نظر گرفته بود. (کوزر، ۱۳۸۵)

"جان کلام کار بوردیو^۵ و کوشش او برای از میان برداشتن فاصله میان ذهنیت گرایی و عینیت گرایی، در مفاهیم ساختمان ذهنی و زمینه و نیز رابطه دیالکتی شان نهفته است. در حالیکه ساختمان ذهنی در اذهان کنشگران وجود دارد، زمینه در خارج از ذهن آن ها جای دارد." (ریتزر، ۱۳۸۵: ۷۲۰)

"بوردیو سرمایه فرهنگی قابل تفکیک به سه مقوله است:

۱) سرمایه فرهنگی درونی شده: که بیانگر چیزهایی است که افراد می دانند و می توانند انجام دهند. در واقع سرمایه فرهنگی درونی شده توانایی های بالقوه ای است که به تدریج بخشی از وجود فرد شده و در او تثبیت

¹ Charles Horton Cooley

² Bruce J. Cohen

³ Karl Marx

⁴ Karl Mannheim

⁵ Pierre Bourdieu

گردیده است.

۲) سرمایه فرهنگی عینی: از جمله کالاهای فرهنگی و اشیای مادی از قبیل کتاب، نقاشی و آثار فرهنگی
۳) سرمایه فرهنگی نهادینه شده: از جمله صلاحیت های تحصیلی که در قالب مدارک و مدارج تحصیلی نمود
عینی پیدا می کند و به دارنده آن ها هم از نظر قانونی و هم از نظر عرفی ارزش اجتماعی و تعریف شده می دهد
(سیوفی کلور، ۱۳۸۷: ۵۶).

"در جهان امروز وسایل ارتباط جمعی مانند: روزنامه، رادیو، تلویزیون و سینما و جدیداً اینترنت با انتقال
اطلاعات و شکل دهی افکار عمومی در توسعه و تغییر فرهنگ و تمدن بشری نقش بزرگی را ایفا می کنند؛ به
طوری که کمتر حادثه و جریان مهم اجتماعی را می توان یافت که رسانه ها در پیدایش و شکل گیری آن هیچ نقشی
ایفا نکرده یا حداقل در گسترش، نشر یا کنترل آن سهمی نداشته باشند. برلسون^۱ و جان ویتس^۲ درباره اثرگذاری وسایل
ارتباط جمعی می نویسند: اثرگذاری وسایل ارتباط جمعی بسیار وسیع و گوناگون می باشد. این آثار ممکن است در
دراز مدت و یا در کوتاه مدت بروز نمایند. ممکن است قوی یا ضعیف باشد. این آثار ممکن است از جنبه های مختلفی
که در محتوای ارتباطات وجود دارد، نشأت گیرد. ممکن است روانی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی باشد و همچنین
احتمال دارد بر روی عقاید، ارزش ها، مهارت ها، سلیقه ها و رفتارهای ظاهری تأثیر بگذارد (شیوایی و رضایی،
۱۳۸۶: ۵).

یکی از عواملی که می تواند باعث کاهش تمایل مردم به دین باشد، نظام و سازمان دین یعنی روحانیت است. از
آنجا که امروز تصمیم گیری درباره تمام شئون جامعه (چه در سیاست های کلی و چه جزئی) زیر چتر مذهب و در
قالب نظام ارزشی، سازمانی، محدود قدرت تفکر و تخصص روحانیت انجام می گیرد، کوچکترین اشتباه در سیستم
مذهب، نه فقط خود آن را تضعیف می کند، بلکه سرنوشت تمام بخش های جامعه را در حال و آینده نیز تعیین می
نماید (رفیع پور، ۱۳۷۶). بنابراین رضایت افراد یک جامعه از عملکرد سران مذهبی آن جامعه و مسئولان دولتی می
تواند بر نگرش افراد و نقش مذهب تاثیرگذار باشد. مشخص است که وقتی مردم تحت فشار مادی و فقر زیاد قرار
گیرند، کم و بیش یا دیر یا زود تمایل آن ها نسبت به مسبب این فشار و کسانی که از نظر آن ها با این فشار
مستقیماً یا به طور غیرمستقیم در رابطه اند، کم خواهد شد (همان: ۳۱۹).

در پژوهش حاضر از تمام این نظریات در چارچوب نظری کار استفاده شد. این پژوهش یک هدف کلی دارد و آن
«بررسی رویکرد جوانان نسبت به مسئله حجاب» است. همچنین می توان اهداف جزئی زیر را برای آن در نظر گرفت:

- ۱) شناخت گرایش های فعلی جوانان و نوع نگرش آنان نسبت به حجاب
- ۲) تعیین رابطه بین سن جوانان و مسئله حجاب
- ۳) تعیین رابطه بین منطقه سکونت و نگرش جوانان نسبت به حجاب
- ۴) تعیین رابطه بین جنسیت و رویکرد جوانان نسبت به حجاب
- ۵) تعیین رابطه بین شغل جوانان و رویکرد جوانان نسبت به حجاب

¹ Bernard Berelson

² Jan Witz

- ۶) تعیین رابطه بین شغل والدین و رویکرد جوانان نسبت به حجاب
  - ۷) بررسی سرمایه فرهنگی جوانان و تأثیر آن بر حجاب
  - ۸) بررسی تأثیر سطح تحصیلات بر رویکرد جوانان نسبت به حجاب
  - ۹) تعیین رابطه بین رضایت از مسئولین و رویکرد جوانان نسبت به حجاب
  - ۱۰) تعیین رابطه بین رسانه و وسایل ارتباط جمعی و رویکرد جوانان نسبت به حجاب
  - ۱۱) بررسی تأثیر خانواده و نگرش خانواده نسبت به حجاب فرزندان و رویکرد جوانان نسبت به آن
  - ۱۲) تعیین رابطه بین اعتقادات مذهبی فرد و رویکرد او به حجاب.
- به این ترتیب فرضیه‌هایی که برای پژوهش حاضر در نظر گرفته شد عبارتند از:
- ۱) به نظر می‌رسد میزان استفاده جوانان از وسایل ارتباط جمعی و رسانه با نگرش آنان نسبت به حجاب رابطه معناداری دارد.
  - ۲) به نظر می‌رسد رضایت از مسئولان دولتی با نگرش جوانان نسبت به حجاب رابطه معناداری دارد.
  - ۳) به نظر می‌رسد بین سرمایه فرهنگی فرد و نگرش او نسبت به حجاب رابطه معناداری وجود دارد.
  - ۴) به نظر می‌رسد منطقه سکونت جوانان بر نگرش آنان نسبت به حجاب تأثیرگذار است.
  - ۵) به نظر می‌رسد نگرش جوانان نسبت به حجاب با بالا رفتن سطح تحصیلات آنان تفاوت معناداری نخواهد داشت.
  - ۶) به نظر می‌رسد بین جنسیت و نگرش جوانان نسبت به حجاب رابطه معناداری وجود دارد.
  - ۷) به نظر می‌رسد نگرش خانواده نسبت به حجاب فرزندان بر نگرش فرزندان جوان نسبت به آن تأثیرگذار است.
  - ۸) به نظر می‌رسد بین سن و نگرش افراد نسبت به حجاب رابطه قوی وجود دارد.
  - ۹) به نظر می‌رسد شغل افراد بر نگرش آنان نسبت به حجاب تأثیرگذار است.
  - ۱۰) به نظر می‌رسد شغل والدین افراد بر نگرش آنان نسبت به حجاب تأثیرگذار است.
  - ۱۱) به نظر می‌رسد وضعیت تأهل فرد می‌تواند بر نگرش او نسبت به حجاب تأثیرگذار باشد.
  - ۱۲) به نظر می‌رسد میان میزان اعتقادات مذهبی و نگرش جوانان نسبت به حجاب رابطه معناداری وجود دارد.

روش

جمع‌آوری اطلاعات این پژوهش به روش اسنادی-کتابخانه‌ای و پیمایشی صورت گرفت. روش کتابخانه‌ای را به این دلیل انتخاب کردیم که با مطالعه پژوهش‌های انجام شده می‌توانیم دید بهتری نسبت به موضوع مورد بررسی داشته و کمبودها و نواقص کارهای گذشته را در پژوهش خود نداشته باشیم. از طرفی هرگاه پاسخ به مسئله به زمان حال مربوط باشد، از روش پیمایش استفاده می‌کنیم. برای تحقیقاتی که از افراد درباره اعتقادات یا رفتارهای آنها سوال می‌شود، پیمایش مناسب می‌باشد (ازکیا، ۱۳۸۲). پیمایش اجتماعی به دو شیوه اصلی ارائه پرسشنامه و مصاحبه انجام می‌گیرد که در بررسی حاضر با توجه به موقعیت سنی و تحصیلاتی پاسخگویان از روش ارائه پرسشنامه استفاده کردیم. پرسشنامه در مقایسه با دیگر انواع وسایل جمع‌آوری اطلاعات به خصوص مصاحبه ارزان‌تر و مقرون به صرفه‌تر است و همچنین پرسشنامه را می‌توان در آن واحد در مورد تعداد کثیری از افراد انجام داد.

واحد تحلیل بنا به ماهیت مسأله مورد بررسی مشخص می شود. در اینجا با توجه به مسأله تحقیق واحد تحلیل و واحد مشاهده فرد و سطح مشاهده خرد می باشد. جامعه آماری هر پژوهشی مجموعه ای از افراد یا واحدهایی است که دارای دست کم یک صفت مشترک باشند. به این ترتیب جامعه آماری در پژوهش حاضر کلیه جوانان ۱۸-۳۴ ساله مناطق دو و هیجده شهر تهران می باشد. نمونه آماری ما بر اساس دو منطقه دو و هیجده شهر تهران که به عنوان جامعه آماری انتخاب شده اند تعیین می شود. روش نمونه گیری که ما برگزیدیم به این دلیل که لیست اولیه آن در دسترس نیست، خوشه ای چند مرحله ای است که یکی از انواع شیوه های نمونه گیری تصادفی است. این دو منطقه را به این دلیل انتخاب کردیم که یکی از این مناطق در جنوب شرقی شهر تهران و دیگری در شمال غرب این شهر قرار گرفته اند و به نظر می رسید بین این دو منطقه از نظر نگرش جوانان نسبت به حجاب تفاوت وجود داشته باشد. به این ترتیب قصد بر این بود که نگاهی مقایسه به این دو منطقه داشته باشیم. روش نمونه گیری با توجه به حجم جامعه آماری و با استفاده از فرمول شارپ و کوکران صورت گرفت. حجم نمونه در تحقیق حاضر بر اساس میزان خطای نمونه گیری در سطح اطمینان ۹۵٪ تعیین گردید، که در کل ۳۸۴ نفر بود.

یافته ها

یکی از اهداف این تحقیق بررسی تاثیر نگرش خانواده فرد نسبت به حجاب فرزندان بر نگرش فرد نسبت به حجاب بود که برای بررسی آن از ۶ گویه در طیف لیکرت استفاده شد؛ پس از جمع آوری اطلاعات و جمع بندی گویه ها ۴ چارک را برای آن در نظر گرفتیم. نزدیک به ۶۰٪ افراد نگرش خانواده خود را نسبت به حجاب فرزندان منفی یا خیلی منفی ارزیابی کرده بودند. با توجه به آماره کای دو این نتیجه حاصل شد که در سطح معناداری 0/05 بین این دو متغیر رابطه معناداری وجود دارد و با استفاده از ضرایب همبستگی اسپیرمن و تاوکندال b در نهایت چنین برمی آید که نگرش خانواده فرد نسبت به حجاب فرزندان بر نگرش فرد نسبت به حجاب تاثیر مستقیم داشته و همبستگی بین آن دو نیز قوی می باشد، به گونه ای که هر چقدر خانواده فرد نگرش مثبت تری نسبت به حجاب فرزندان داشته باشند، خود فرد نیز رویکرد مثبتی به آن خواهد داشت.

جدول شماره ۱ (آزمون کای-دوی دو نمونه ای)

معنی داری مجانبی (دو طرفه)	درجه آزادی	مقدار
۰/۰۰۰	۹	۰۸۷/۲۰۲
۰/۰۰۰	۹	۷۲۰/۲۱۷
۰/۰۰۰	۱	۵۰۱/۱۶۷
		۳۶۷

خطای استاندارد مجانبی	مقدار	تاو-b کندال
۰/۰۲۹	۰/۵۹۴	ترتیبی-ترتیبی
۰/۰۳۰	۰/۶۷۹	اسپیرمن

در ارتباط با تاثیر جنسیت بر نگرش جوانان نسبت به حجاب با توجه به آن که در این پژوهش 59/1٪ از پاسخگویان زن و 40/3٪ از آنان مرد بودند، در سطح معناداری 0/05 بین این دو متغیر رابطه معناداری به دست آمد، ولی براساس ضریب همبستگی تاو c کندال شدت تاثیر متغیر جنسیت بر نگرش فرد نسبت به حجاب شدیدتر نبوده است. بنابراین می توان گفت جنسیت بر نگرش جوانان نسبت به حجاب تاثیر گذار است ولی شدت آن کم می باشد.

جدول شماره ۳ (آزمون کای- دو)

مقدار	درجه آزادی	معنی داری مجانبی (دوطرفه)
کای-دو پیرسون	۴۷۰/۱۴	۰/۰۰۲
نسبت درستنمایی	۷۷۳/۱۴	۰/۰۰۲
رابطه خطی-خطی	۳۷۳/۱۳	۰/۰۰۰
تعداد مشاهدات معتبر	۳۶۷	

جدول شماره ۴ (اندازه های تقارن)

مقدار	خطای استاندارد مجانبی	T ^b مجانبی	معنی داری مجانبی
ترتیبی-ترتیبی	۰/۰۵۵	۷۷۶/۳	۰/۰۰۰
تاو- c کندال	۰/۲۰۹		

این پژوهش در دو منطقه دو و هیجده شهر تهران انجام شد. با این فرض که منطقه سکونت بر نگرش جوانان نسبت به حجاب تاثیر گذار است که البته این فرضیه با کمک آزمون کای دوی دو نمونه ای و آزمون کلموگروف - اسمیرنوف تایید شد ولی شدت این رابطه قوی نمی باشد. در کل افرادی که ساکن منطقه ۱۸ تهران می باشند، نسبت به ساکنین منطقه ۲ تهران نگرش مثبت تری به حجاب دارند.

جدول شماره ۵ (آزمون کای-دو)

معنی داری مجانبی (دوطرفه)	درجه آزادی	مقدار	
۰/۰۰۶	۳	۴۰۵/۱۲	کای-دو پیرسون
۰/۰۰۵	۳	۹۵۳/۱۲	نسبت درستمایی
۰/۲۰۰۰		۱/۵۱۶	آزمون کلموگروف-اسمیرنف
		۳۶۷	تعداد مشاهدات معتبر

جدول شماره ۶ (اندازه‌های تقارن)

معنی داری مجانبی	T مجانبی	خطای استاندارد مجانبی	مقدار	
۰/۰۰۰۱	۱۸۷/۳	۰/۰۵۵	۰/۱۷۵	تاو-۳ کندال

یکی از مسائلی که در دنیا امروز مطرح می شود اثرگذاری وسایل ارتباط جمعی بر نگرش ها، ارزش ها و باورهای افراد است به همین خاطر در این پژوهش از بین وسایل ارتباط جمعی تاثیر ۴ وسیله تلویزیون، ماهواره، روزنامه و اینترنت در نظر گرفته شد تا تاثیر میزان استفاده از این وسایل را بر نگرش فرد نسبت به حجاب، سنجیده شود. پس از جمع آوری اطلاعات و امتیازدهی به افراد، ۵ گروه عمده در نظر گرفته شد (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم و خیلی کم). بر اساس پژوهش انجام گرفته اغلب پاسخگویان در سطح "متوسط" از وسایل ارتباط جمعی استفاده می کنند.

جدول شماره ۷ (آزمون کای - دو)

معنی داری مجانبی (دوطرفه)	درجه آزادی	مقدار
۰/۰۱۷	۱۲	۶۲۶/۲۴ کای-دو پیرسون
۰/۰۱۴	۱۲	نسبت درستنمایی ۰۹۳/۲۵
۰/۰۰۳	۱	رابطه خطی-خطی ۸۴۰/۸
		تعداد مشاهدات معتبر ۳۶۷

جدول شماره ۸ (اندازه‌های تقارن)

معنی داری مجانبی	T	خطای استاندارد مجانبی	مقدار
۰/۰۰۲	۱۴۱/-۳	۰/۰۴۵	تاو- C کندال ۰/-۱۳۵
۰/۴۰۰	-۲/۸۹۶	۰/۵۱۰	ضریب همبستگی اسپیرمن ترتیبی-ترتیبی ۰/-۵۰۱

در سطح معنی داری 0/05 بین این دو متغیر رابطه معناداری وجود دارد و بر اساس ضریب همبستگی تاو-C کندال مشخص شد، شدت این رابطه ضعیف و نوع رابطه معکوس می باشد؛ به این معنا که هر چقدر فرد بیشتر از وسایل ارتباط جمعی استفاده کند، نگرش منفی تری نسبت به حجاب خواهد داشت. برای این که بدانیم از بین این چهار وسیله ارتباط جمعی بیشترین تاثیر بر نگرش جوانان نسبت به حجاب متعلق به چه متغیری است، از آزمون فریدمن استفاده کردیم؛ که مشخص شد روزنامه بیشترین تاثیر را بر متغیر وابسته دارد. بعد از آن به ترتیب تلویزیون داخلی، ماهواره و اینترنت بر نگرش فرد نسبت به حجاب تاثیرگذار بودند.

جدول شماره ۹ (آماره آزمون فریدمن)

تعداد	۳۶۷
کای-دو	۲۰۹/۸۸
درجه آزادی	۳
معنی داری	۰/۰۰۰
مجانبی	

جدول شماره ۱۰ (رتبه‌ها)

میانگین رتبه	
روزنامه	۷۴/۲
تلویزیون	۷۱/۲
داخلی	
ماهواره	۵۴/۲
اینترنت	۰۱/۲

همان طور که گفتیم، بورديو سرمايه فرهنگي را به ۳ گروه عمده دروني شده، عيني و نهادينه شده تقسيم بندي کرد. بر اين اساس ۸ سوال مطرح و در نهايت در ۳ طبقه کم، متوسط و زياد گروه بندي شد. براي وجود رابطه بين دو متغير سرمايه فرهنگي و نگرش فرد نسبت به حجاب از آزمون کاي دوي دو نمونه اي استفاده شد که نشان داد در سطح معني داري 0/05 بين اين دو متغير رابطه معناداري وجود ندارد. بنا بر اين مي توان گفت، سرمايه فرهنگي فرد تاثيري بر نگرش او نسبت به حجاب ندارد.

جدول شماره ۱۱ (آماره آزمون کاي-دو)

	مقدار	درجه آزادي	معني داري مجانبی (دو طرفه)
کاي-دو پيرسون	۸۲۸/۱۱	۶	۰/۰۶۶
نسبت درست نمایی	۶۵۱/۱۱	۶	۰/۰۷۰
رابطه خطی-خطی	۰/۲۰۴	۱	۰/۶۵۱
تعداد مشاهدات معتبر	۳۶۷		

يکي ديگر از عواملی که به نظر می رسيد می تواند بر نگرش فرد نسبت به حجاب تاثيرگذار باشد شغل والدين

افراد می باشد؛ که بر اساس گروه‌بندی مرکز آمار ایران به ۸ طبقه تقسیم بندی شد.

طبقه بندی شغل ها:

- گروه ۱: قانون گذاران، مقامات عالی رتبه، مدیران و متخصصان
 گروه ۲: تکنسین، کارمندان امور اداری و دفتری و افراد نظامی و ارتشی و روحانی
 گروه ۳: کارکنان خدماتی، فروشندگان فروشگاه ها و بازاریان
 گروه ۴: کارکنان ماهر کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری، صنعتگران و کارگران مشاغل مربوط، متصدیان ماشین آلات و دستگاه ها

گروه ۵: مونتاژکارها، رانندگان وسایل نقلیه و کارگران ساده

گروه ۶: دانشجو و دانش آموز

گروه ۷: بیکار و خانه دار

گروه ۸: فوت شده

با ۹۵٪ اطمینان می توان گفت شغل مادران بر نگرش فرزندان نسبت به حجاب تاثیرگذار نیست؛ با همین سطح اطمینان، می توان گفت بین دو متغیر شغل پدران و نگرش فرزندان نسبت به حجاب، رابطه معناداری وجود دارد که البته تاثیر آن کم و جهت رابطه مستقیم می باشد.

جدول شماره ۱۲ (آزمون کای- دو شغل مادران)

معنی داری مجانبی (دوطرفه)	درجه آزادی	مقدار	کای- دو پیرسون
۰/۱۶۰	۱۲	۷۳۵/۱۶	کای- دو پیرسون
۰/۰۸۰	۱۲	۳۵۶/۱۹	نسبت درستنمایی
۰/۰۰۱	۱	۶۲۳/۱۰	رابطه خطی-خطی
		۳۶۳	تعداد مشاهدات معتبر

جدول شماره ۱۳ (آزمون کای- دو شغل پدران)

معنی داری مجانبی (دوطرفه)	درجه آزادی	مقدار	کای- دو پیرسون
۰۲۸۰	۱۸	۳۱/۱۴۸	کای- دو پیرسون
۰/۰۱۶	۱۸	۰۸۰/۳۳	نسبت درستنمایی
۰/۰۱۲	۱	۳۷۰/۶	رابطه خطی-خطی
		۳۶۲	تعداد مشاهدات معتبر

جدول شماره ۱۴ (اندازه‌های تقارن)

معنی داری مجانبی	T ^b مجانبی	خطای استاندارد مجانبی	مقدار	تاو- c کندال	ترتیبی- ترتیبی
۰/۰۱۲	۵۲۲/۲	۰/۰۴۴	۰/۱۱۱		

با طبقه بندی شغل افراد در ۷ گروه، که بیشترین فراوانی متعلق به گروه دانشجوی و دانش آموز بود؛ مشخص شد بین دو متغیر شغل فرد و نگرش او نسبت به حجاب (با ۹۵٪ اطمینان) رابطه معنی داری وجود ندارد.

جدول شماره ۱۵ (آزمون کای- دو)

معنی داری مجانبی (دوطرفه)	درجه آزادی	مقدار	کای- دو پیرسون
۰/۱۵۱	۱۸	۱۱۳/۲۴	
۰/۱۶۳	۱۸	۷۶۰/۲۳	نسبت درستمایی
۰/۵۴۱	۱	۰/۳۷۴	رابطه خطی-خطی
		۳۵۵	تعداد مشاهدات معتبر

همان طور که گفتیم اعتقادات مذهبی فرد و رضایت از مسئولان دولتی جزو متغیرهایی بودند که بیشترین تاثیر را بر نگرش جوانان نسبت به حجاب داشتند؛ که هر دوی این متغیرها بر اساس طیف لیکرت سنجیده شد. برای سنجش رضایت از مسئولان دولتی از ۶ گویه غیر مستقیم استفاده کردیم. برای تعیین نوع رابطه (مثبت یا منفی) بین این دو متغیر از علامت ضریب همبستگی تاو کندال و ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده می‌کنیم. به این ترتیب مشخص شد هر چه فرد از مسئولان دولتی رضایت بیشتری داشته باشد نگرش مثبت تری به حجاب دارند.

جدول شماره ۱۶ (آزمون کای- دو)

معنی داری مجانبی (دوطرفه)	درجه آزادی	مقدار	کای- دو پیرسون
۰/۰۰۰	۹	۴۴۹/۱۰۴	
۰/۰۰۰	۹	۵۷۸/۱۱۹	نسبت درستمایی
۰/۰۰۰	۱	۸۰۵/۸۸	رابطه خطی-خطی
		۳۶۷	تعداد مشاهدات معتبر

جدول شماره ۱۶ (آزمون کای- دو)

معنی داری مجانبی (دوطرفه)	درجه آزادی	مقدار	
۰/۰۰۰	۹	۴۴۹/۱۰۴	کای- دو پیرسون
۰/۰۰۰	۹	۵۷۸/۱۱۹	نسبت درست‌نمایی
۰/۰۰۰	۱	۸۰۵/۸۸	رابطه خطی-خطی
		۳۶۷	تعداد مشاهدات معتبر

جدول شماره ۱۷ (اندازه‌های تقارن)

معنی داری مجانبی	T مجانبی	خطای استاندارد مجانبی	مقدار	ترتیبی-ترتیبی	ضریب همبستگی اسپیرمن
۰/۰۰۰	۱۲/۰۴۰	۰/۹۰۳	۰/۵۳۳		
۰/۰۰۰	۸۳۹/۱۲	۰/۰۳۱	۰/۳۹۹		تاو- c کندال

بالاترین تاثیر بر متغیر نگرش فرد نسبت به حجاب متعلق به میزان اعتقادات مذهبی فرد است. برای سنجش این متغیر نیز از طیف لیکرت استفاده شد. در نهایت مشخص شد، افرادی که اعتقادات مذهبی قوی تری دارند، نگرش مثبت تری به حجاب دارند.

جدول شماره ۱۸ (آزمون کای- دو)

معنی داری مجانبی (دوطرفه)	درجه آزادی	مقدار	
۰/۰۰۰	۶	۶۶۳/۲۱۵	کای- دو پیرسون
۰/۰۰۰	۶	۸۲۸/۲۳۴	نسبت درست‌نمایی
۰/۰۰۰	۱	۲۰۸/۱۸۳	رابطه خطی-خطی
		۳۶۷	تعداد مشاهدات معتبر

جدول شماره ۱۹ (اندازه‌های تقارن)

معنی داری مجانبی	T ^b مجانبی	خطای استاندارد مجانبی	مقدار	ترتیبی-ترتیبی	ضریب همبستگی اسپیرمن
۰/۰۰۰	۲۶۳/۲۳	۰/۹۰۲	۰/۷۳۶		تاو- c کندال
۰/۰۰۰	۱۹/۱۴۳	۰/۷۰۲	۰/۷۰۸		ضریب همبستگی اسپیرمن

برای تعیین تاثیر تحصيلات بر نگرش نسبت به حجاب با توجه به مقادير احتمال ارائه شده که بسيار نزديک به ۰/۰۵ است به سختی می توان فرض صفر را رد کرد. برای تصميم گيری دقيق تر در مورد اين فرض بهتر است به جدول ضريب همبستگی نیز توجه کنیم. بنابراین همانطور که فرض شده بود نگرش جوانان نسبت به حجاب با بالا رفتن سطح تحصيلات آن ها تفاوت معناداری نخواهد داشت ضمن آن که بیشتر پاسخگويان اين پژوهش در سطح تحصيلاتی ديپلم و ليسانس قرار داشتند.

جدول شماره ۲۰ (آزمون کای-دو)

معنی داری مجانبی (دوطرفه)	درجه آزادی	مقدار
۰/۰۴۸	۱۵	کای-دو پیرسون ۱۸۳/۲۵
۰/۰۴۳	۱۵	نسبت درستنمایی ۵۲۴/۲۵
۰/۰۶۶	۱	رابطه خطی-خطی ۳۸۵/۳
		تعداد مشاهدات معتبر ۳۶۶

جدول شماره ۲۱ (اندازه های تقارن)

معنی داری مجانبی	T ^b مجانبی	خطای استاندارد	
		مقدار	مجانبی
۰/۰۶۵	۸۴۵/-۱	۰/۰۴۵	تاو- b کندال
۰/۰۶۵	۸۴۵/-۱	۰/۰۴۴	تاو- c کندال

همچنين سن (با توجه به آزمون کروسکال-والیس) و وضعیت تاهل (با توجه به آماره خي دو) نیز رابطه معناداری با نگرش افراد نسبت به حجاب نداشتند.

جدول شماره ۲۲ (آماره آزمون کروسکال والیس)

سن
۷۹۶/۵
کای-دو
۳
درجه آزادی
۰/۱۲۲
معنی داری مجانبی

جدول شماره ۲۳ (آماره آزمون میانه)

سن	
تعداد	۳۶۴
میانه	۰۰/۲۶
کای-دو	۴۱۴/۶
درجه آزادی	۳
معنی داری مجانبی	۰/۰۹۳

بحث

این مقاله قصد داشت به بررسی رویکرد جوانان نسبت به مسئله حجاب بپردازد و این موضوع را با دیدی جامعه شناختی در دو منطقه دو و هیجده تهران برای افراد در سنین ۱۸-۳۵ ساله مورد مطالعه و بررسی قرار داد. بر این اساس ۱۲ متغیر بر مبنای نظریه گروه های نخستین و نظریه خانواده کولی، نظریات هالامی و آرجیل، نظریه کوئن در ارتباط با تاثیر خانواده، نظریات برلسون و جان ویتس در ارتباط با وسایل ارتباط جمعی، نظریه فرامرز رفیع پور در راستای تاثیر گذاری رضایت از مسئولان دولتی بر رویکرد جوانان نسبت به حجاب، نظریات بورديو در زمینه سرمایه فرهنگی، نظریات مارکس و مانهایم در ارتباط با پایگاه اجتماعی- اقتصادی، دانش و تجربیات اساتید و کارشناسان این رشته، دانش و تجربه محقق و تحقیقات قبلی که در این راستا انجام شده بود، تنظیم شد.

نهایتاً داده های به دست آمده به کمک نرم افزار آماری spss تحلیل شد که نتایج زیر را به دست داد:

همان طور که نظریه پردازان خانواده همچون هالامی و آرجیل به تاثیر خانواده بر اعضا اشاره می کنند و به همان ترتیب در نظریات کوئن نیز دیده می شود، نگرش خانواده نسبت به حجاب فرزندان بر نگرش فرزندان جوان نسبت به آن تاثیرگذار است. به این معنا که هر چقدر خانواده نسبت به حجاب فرزندان نگرش مثبت تری داشته باشند خود فرد نیز نگرش مثبت تری به آن خواهد داشت و بالعکس و شدت این همبستگی نیز قوی بوده است. به این ترتیب فرضیه «به نظر می رسد نگرش خانواده نسبت به حجاب فرزندان بر نگرش فرزندان جوان نسبت به آن تاثیر گذار است» تایید شد.

از طرف دیگر نتایج تحقیق نشان می دهد که در سطح معناداری ۰/۰۵ بین دو متغیر میزان رضایت از مسئولان دولتی و نگرش فرد نسبت به حجاب رابطه معناداری با شدت بالا وجود دارد. بنابراین می توان گفت هرچقدر افراد از مسئولان دولتی رضایت بیشتری داشته باشند، نسبت به حجاب نگرش مثبت تری دارند و اگر جوانان از عملکرد مسئولان دولتی ناراضی باشند نگرش منفی تری نسبت به حجاب پیدا می کنند. بر این اساس فرضیه تحقیق «به نظر می رسد رضایت از مسئولان دولتی با نگرش جوانان نسبت به حجاب رابطه معناداری دارد» تایید شد.

متغیر دیگری که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت، "میزان اعتقادات مذهبی فرد" بود که در حقیقت بیشترین تاثیر را بر نگرش فرد نسبت به حجاب داشت. به این معنا که هر چقدر فرد اعتقادات مذهبی قوی تری داشته باشد نگرش مثبت تری به حجاب دارد. فرضیه ای که برای این متغیر در نظر گرفته شد عبارتست از «به نظر می‌رسد میان میزان اعتقادات مذهبی و نگرش جوانان نسبت به حجاب رابطه معناداری وجود دارد». این فرضیه نیز تایید شد.

می‌توان گفت زنان نسبت به مردان، نگرش مثبت تری به حجاب داشتند که البته شدت این تفاوت کم می‌باشد. در کل، افراد ساکن در منطقه هیجده تهران نسبت به ساکنین منطقه دو، نگرش مثبت تری به حجاب دارند. همچنین می‌توان گفت سن و وضعیت تاهل افراد تاثیری بر نگرش آنان نسبت به حجاب نداشته است. بنابراین فرضیه های «به نظر می‌رسد بین جنسیت و نگرش جوانان نسبت به حجاب رابطه معناداری وجود دارد» و «به نظر می‌رسد منطقه سکونت جوانان بر نگرش آن‌ها نسبت به حجاب تاثیرگذار است» تایید و فرضیه های «به نظر می‌رسد بین سن و نگرش افراد نسبت به حجاب رابطه قوی وجود دارد» و «به نظر می‌رسد وضعیت تاهل فرد می‌توند بر نگرش او نسبت به حجاب تاثیرگذار باشد» رد شدند.

میزان استفاده افراد از وسایل ارتباط جمعی بر نگرش فرد نسبت به حجاب تاثیر معکوس خواهد داشت. به این معنا که هرچقدر فرد بیشتر از وسایل ارتباط جمعی (تلویزیون داخلی، ماهواره، روزنامه و اینترنت) استفاده می‌کند، نگرش وی نسبت به حجاب منفی تر می‌شود و از بین ۴ وسیله انتخاب شده، روزنامه بیشترین تاثیر را بر نگرش فرد در این زمینه داشته است. به این ترتیب می‌توان گفت فرضیه «به نظر می‌رسد میزان استفاده جوانان از وسایل ارتباط جمعی و رسانه با نگرش آنان نسبت به حجاب رابطه معناداری دارد» مورد تایید قرار گرفت.

در سطح معناداری ۰/۰۵ میزان سرمایه فرهنگی فرد بر نگرش او نسبت به حجاب تاثیری نداشت و فرضیه «به نظر می‌رسد بین سرمایه فرهنگی فرد و نگرش او نسبت به حجاب رابطه معناداری وجود دارد» رد شد. همچنین شغل مادران در این سطح معناداری تاثیری بر حجاب نشان ندارد ولی شغل پدران بر اساس طبقه بندی مرکز آمار ایران تاثیر مثبتی بر نگرش فرزندان نسبت به حجاب نشان داد. شغل افراد نیز بر نگرش آنان نسبت به حجاب تاثیرگذار است و فرضیه «به نظر می‌رسد شغل افراد بر نگرش آن‌ها نسبت به حجاب تاثیرگذار است» تایید شد. در نهایت باید گفت نگرش جوانان نسبت به حجاب با بالا رفتن سطح تحصیلات آنان تفاوت معناداری ندارد و فرضیه «به نظر می‌رسد نگرش جوانان نسبت به حجاب با بالا رفتن سطح تحصیلات آنان تفاوت معناداری نخواهد داشت» تایید شد.

این پژوهش امکان چنین پیشنهاداتی را فراهم ساخت:

پیشنهادات پژوهشی: در این پژوهش تنها به بررسی رویکرد جوانان در دو منطقه دو و هیجده شهر تهران پرداخته شد، درحالیکه پیشنهاد می‌شود رویکرد جوانان در سایر مناطق مورد توجه قرار گیرد. چرا که جوانان گردانندگان فردای جامعه ما هستند، مطالعه روحیات و نگرش های آنان در عرصه های مختلف خصوصاً به لحاظ دینداری و جهت گیری دینی می‌تواند دورنمایی از وضعیت آتی جامعه ترسیم کند. از طرفی روش بررسی در این تحقیق، روش پیمایش بود که روشی کمی و یکی از رایج ترین روش ها در

بررسی پدیده های علوم اجتماعی است. پیشنهاد می شود این موضوع در آینده با تلفیقی از روش های کمی و کیفی سنجیده شود. چرا که تحقیق کیفی می تواند تحقیق کمی را تایید کند و یا به عکس. از طرفی روش کمی بر دیدگاه محقق متکی است درحالیکه تحقیق کیفی بر دیدگاه های افراد مورد بررسی تاکید دارد و به این ترتیب با تلفیق این دو روش می توان تصویری کلی تر از موضوع مورد مطالعه به دست آورد.

یکی از قشرهای حساس در تمام جوامع قشر دانشجویان می باشد، پیشنهاد می شود افرادی که قصد دارند در این زمینه مطالعات تحقیقاتی انجام دهند، نمونه خود را دانشجویان برگزینند و نظرات آنان را به صورت جامعه شناختی بررسی کنند. از طرفی می توانند مقایسه ای در بین دانشگاه های دولتی و غیردولتی داشته باشند و یا نظرات دانشجویان را در گروه های متفاوت تحصیلی (انسانی، علوم پایه، علوم مهندسی و پزشکی) جویا شوند.

پیشنهادات اجرایی: همان طور که دکتر شریعتی در کتاب زن خود می گویند باید طرز فکر جوانان تغییر کند و سپس آنان خود لباس شان را انتخاب کند؛ در واقع لزومی ندارد اجباری برای انتخاب آن وجود داشته باشد (شریعتی، ۱۳۸۶). اگر آموزش صحیح را از سنین کودکی شروع کنیم زمانیکه فرد به سنین جوانی می رسد لزومی ندارد چیزی را به او دیکته کنند؛ چرا که او این موضوع را در ناخودآگاه خود حفظ کرده و با آن رشد خواهد کرد. آنچه مشخص است آن است که افراد باید آگاهانه لباس و پوشش خود را انتخاب کنند و حجاب برای افراد نوعی ارزش باشد که با یک تفکر آگاهانه به آن دست پیدا کرده اند. از این رو پیشنهاد می شود مسئولین در دانشگاه ها کارگاه های فکری تشکیل دهند که بتوانند از آن طریق نظر دانشجویان را بهتر جویا شوند و راه حل مسایلی از این دست را از طریق خود جوانان و قشر تحصیل کرده کشور جویا شوند؛ چرا که حجاب بیشتر در ارتباط با جوانان تبدیل به مسئله اجتماعی می شود.

از طرف دیگر باید گفت اکثر جوانان کشور ما قشر تحصیل کرده ای هستند که به دنبال چرا ها در زندگی خود می باشند. اگر بتوانیم به کمک رسانه و وسایل ارتباط جمعی دلایل ارزشمند بودن حجاب را به آنان نشان دهیم دیگر لزومی به اجبار و فشار نخواهد بود. در این زمینه می توانیم با توجه به تأثیری که رسانه و وسایل ارتباط جمعی در کشور ما و بر ارزش ها و هنجارها دارد الگوسازی کنیم. رسانه ها می توانند با کمک شخصیت هایی که مورد توجه جوانان هستند در این زمینه گام های بزرگی بردارند. متأسفانه ما در بیشتر مواقع به دنبال سریع ترین راه برای رسیدن به نتیجه هستیم، در حالیکه مسائلی که با فرهنگ در ارتباط می باشند برای حل شدنشان نیازمند زمان هستند. ما تا زمانیکه به دنبال درست کردن ظاهر مسأله باشیم نمی توانیم توقع داشته باشیم این تلاش ها مدت زمان طولانی تأثیر داشته باشند.

پیشنهاد می شود پوشش های سنتی به روز شوند و با ایجاد تنوع در مدل و استفاده از رنگ های متنوع و شاد به آن ظاهری متفاوت و به روز ببخشیم. بسیاری از جوانان تمایلی به استفاده از سبک های لباس موجود در بازار ندارند ولی به این دلیل که حق انتخاب کمی برای آنان در حال حاضر وجود دارد به ناچار از آن استفاده می کنند. از طرف دیگر جوانان به دنبال تنوع و رنگ های شاد می باشند اگر لباس هایی با این ویژگی ها را و با ظاهری که از هنجارهای جامعه به دور نیست و همچنین با عقاید دینی ما تضاد ندارد، طراحی شود قطعاً بسیاری از مشکلاتی که در این زمینه وجود دارد حل خواهد شد.

محدودیت ها: عمدتاً هر تحقیق با توجه به وسعت و محدوده فعالیت و موضوع آن، مستلزم تلاش و جدیت در کار و پشتکار محقق برای کاهش از مشکلات و رفع محدودیت های تحقیق است. لکن پاره ای از محدودیت ها، خارج از حیطه اختیارات محقق بوده و به ناچار در نتایج تحقیق اثر می گذارد.

در ارتباط با این پژوهش به مواردی از آن اشاره می شود:

(۱) اولین محدودیت مربوط می شود به انگیزه شرکت کنندگان در تحقیقات پرسشنامه ای؛ بدین صورت که بسیاری افراد حاضر نیستند برای تکمیل پرسشنامه وقت و دقت کافی صرف کنند.

(۲) متأسفانه در کشور ما هنوز تحقیقات علمی جامعه شناختی، که نیازمند بررسی نظرات مردم می باشد، آنگونه که باید نزد مردم پذیرفته نشده است. از دید بعضی افراد پاسخ صحیح دادن به برخی از گویه های طیف لیکرت که رضایت از مسئولین و اعتقادات دینی را می سنجید مشکل بود و گاهی نمی خواستند نظر واقعی خود را ذکر کنند و گزینه بی نظر را انتخاب می کردند.

(۳) یکی از محدودیت ها در اغلب تحقیقات پرسشنامه ای این است که اطلاعاتی که با روش پیمایش گردآوری می شود بسیار تصنعی است. همان طور که دواس ذکر میکند هیچ گونه تضمینی برای درست بودن آن چیزی که مردم اعلام می کنند، وجود ندارد. (دواس، ۱۳۸۷)

(۴) از طرف دیگر پیمایش بیش از حد مبتنی بر آمار است و پرسش های بسیار جالب را به اعداد غیر قابل فهم تقلیل می دهد.

(۵) درباره گروه نمونه هم محدودیت هایی وجود داشته است که حجم نمونه مورد مطالعه ما تنها جوانان مناطق دو و هیجده شهر تهران را شامل می شود که این مسئله باعث کاهش حوزه تعمیم دهی نتایج می شود.

منابع

- استاد ملک، فاطمه. (۱۳۶۷). *حجاب و کشف حجاب در ایران*. تهران: موسسه مطبوعاتی عطایی.
- امیری، سیاوش. (۱۳۸۳). *بررسی جامعه‌شناختی تاثیر پایگاه اقتصادی-اجتماعی و جنسیت بر دینداری جوانان* (مطالعه موردی دانشگاه شیراز).
- دواس، دیوید. (۱۳۸۷). *طرح تحقیق در تحقیقات اجتماعی*. (هوشنگ ناییبی، مترجم). تهران: آگاه.
- راسخی، میکائیل. (۱۳۸۵). *بررسی عوامل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی موثر بر میزان دینداری جوانان* (دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز).
- رفیع پور، فرامرز. (۱۳۷۶). *توسعه و تضاد: کوششی در جهت تحلیل علل پیدایش انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی ایران*، (چاپ چهارم). تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- ریتزر، جورج. (۱۳۸۵). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، (چاپ یازدهم). (محسن ثلاثی، مترجم). تهران: انتشارات علمی.
- سیوفی کلور، معصومه. (۱۳۸۷). *بررسی عوامل مرتبط با نگرش دانشجویان دختر نسبت به حجاب* (بررسی عوامل موثر بر نگرش دانشجویان دختر رشته پژوهشگری و مددکاری اجتماعی دانسکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی در سال تحصیلی ۸۶-۸۷).
- شریعتی، علی. (۱۳۸۶). *زن*، (چاپ بیست و یکم). تهران: انتشارات چاپخش و بنیاد فرهنگی دکتر علی شریعتی.
- شیوایی، فریده. رضایی، مریم. (۱۳۸۶). *حجاب و عفاف در سیما: آسیب‌ها و راهکارها*، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما با همکاری دفتر امور زنان و خانواده صدا و سیما.
- کلانتری، عبدالحسین. (۱۳۸۵). *هویت دینی و جوانان؛ (نمونه آماری، جوانان شهر شیراز)*. فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره دوم، شماره ۶.
- کوزر، لیوئیس. (۱۳۸۵). *زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی*، (چاپ یازدهم). (محسن ثلاثی، مترجم). تهران: انتشارات علمی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۴۸). *مسئله حجاب*، (چاپ دوم). نشریه انجمن اسلامی پزشکان با همکاری شرکت سهامی انتشار.
- مهریزی، مهدی. (۱۳۸۵). *آسیب‌شناسی حجاب*، (چاپ دوم). تهران: انتشارات جوانه رشد.
- نظیفی، عباس، غلامرضا جمشیدیه، توران کرمی. (۱۳۸۹). *آسیب‌شناسی فلسفه قانونی حجاب*. تهران: دادگستر.